

Tez Antitez ve Sentez Kapsamında Ekslibris Sanatı ve İç Mekân Tasarımı

Doç. Ali Tomak

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Güzel Sanatlar Fakültesi
Görsel İletişim Tasarımı Bölümü
alitomak@hotmail.com

Sena Tomak

Işık Üniversitesi
Güzel Sanatlar Fakültesi
İç Mimarlık Bölümü
senatomak@hotmail.com

Makalenin tamamı
30 Aralık 2015'te kabul edildi

Özet

Farklı sanat ve tasarım alanları zaman zaman çeşitli benzerlikler ve ortaklıklar sergileyebilir. Bu durum tasarıma ilişkin konseptlerin oluşturulma ve değerlendirilme aşamasında geliştirilen bütüncül yaklaşımları, disiplinler ilkeleri, saptanan ya da sunulan tasarım problemlerine ilişkin çözümlene yöntemleri ya da ürün çıktısı sürecinde insan ile olan etkileşim öngörülerini açısından açığa çıkarabilir. Bu araştırma Ekslibris sanatı ile iç mekân tasarımı arasındaki benzerliğe ve ortaklığa ilişkin fark edilen bağıntılar doğrultusunda bir tez geliştirmiş; farklı uygulama alanları, çeşitli etkenler ve değişkenler olmasına karşın; benzer süreçler, yöntemler, ilkeler ve yaklaşımlarla bu tez geliştirilmiş, antitezler ile tezin aksine düşünceler öne sürülmüş ve bir senteze ulaşmayı amaçlamıştır.

Anahtar Sözcükler: Ekslibris, iç mekân tasarımı

Giriş

Değişen insan gereksinimleri, gelişen teknolojiyle desteklenen tasarım olanakları ve yöntemleri doğrultusunda alternatifler üretilerek çözümlenebilmektedir. Bu gereksinimlerin çeşitliliği doğal olarak farklı tasarım disiplinlerini, tasarım problemlerini ya ayrı ayrı çözümlene sürecine ya da disiplinler arası bir geçirgenlikte işbirliğine ve kolektif çalışmaya zorlayabilir. Bu uzlaşımlar tasarım çözümlenmelerinde yeni vizyonlar ortaya koyabilmek ve daha uzun menzilli öngörülerde bulunabilmek için esnek ve ılımlı yaklaşımları gerektirebilir. Böylece çeşitli olasılıklar eşliğinde farklı ilham referanslarıyla nitelikli sonuçlar elde edilebilir. Özünde tasarım olan her nesne, işlevsel ve estetik kılınabilmek amacıyla yaratıcılık ve estetik ile özümsemiği ölçüde yararlılık boyutu yücelebilir. Çoğu tasarım disiplini kendine özgü nitelikleri ile yaratım alanları açısından benzerlikler, ortaklıklar ya da farklılıklar sergilese de problem çözümlene sürecinde genellikle ortak ilkeleri kullanabilir. Örneğin endüstriyel tasarım disiplini; mobilya tasarımı, otomobil tasarımı, yat tasarımı ve moda tasarımı gibi tasarım disiplinlerini kapsayabilir. Bir tasarım ürünü, farklı tasarım disiplinleri tarafından ortak çözümlenebilir. Örneğin bir sandalye tasarımı hem iç mimarlık hem de mobilya tasarımı alanlarında tasarlanabilir. Bilim ve tasarım disiplinlerinde yapısal açıdan benzerlikler kurulabilir, diyalektik yaklaşımlarla ortak değerlerin inşa edilebilmesi amacıyla tez ve anti tezler üretilerek bir senteze ulaşılabilir. Örneğin ekslibris sanatı ile iç mimarlık tasarımı arasında bazı bilimsel, estetik ya da tasarım ilkeleri, insanın esas alındığı bazı değerler dikkate alındığında benzer söylemleri dile getirebilmektedir. Bu araştırma, yukarıda değinilen iki alan arasında tutarlı ve kurallı bağıntılar saptayarak bir tez ortaya koymayı, anti tezler aracılığıyla ayrıştırmayı, yeni değerler ve ortak bağıntılar aracılığıyla da bir senteze ulaşmayı amaçlamaktadır.

Alan Tanımlaması

Ekslibris, kitapların iç kapağına yapıştırılan, küçük boyutlu alanı içinde çeşitli konularda figüratif ya da soyut içerikli biçimsel öğelerin (renkli ya da siyah-beyaz olarak) tipografik öğelerle birlikte kullanıldığı, baskı teknikleri ile çoğaltılma prensibine dayanan ve kişiye özgü yapılan estetik içerikli grafik ürünler ya da sanatsal içerikli yapıtlardır. Ekslibriste çok alternatifli farklı baskı tekniklerinin kullanılıyor olması, beraberinde farklı malzeme bilgisi ve onları belirli bir teknik ile kullanabilme becerisini de gerektirmektedir. Kullanılan malzemeye, baskı türüne ve tercih edilen temaya göre ortaya konulan beceriye, hassasiyete, sabıra ve yaratıcılığa bağlı olarak ekslibrisin ekonomik ve estetik niteliği artar. Ekslibris, yapıldığı kişinin kitaplığında yer alan, kitapların o kişiyi tanıtmayı ve temsil etmeyi amacıyla “yer aldığı kitabın değil, kitap sahibinin bir göstergesidir; kitap ile kitap sahibi arasındaki bir

bağdır. Sözcük olarak “...nın kitaplığından” veya “nın kütüphanesine ait” anlamına gelir” (Pektaş, 2014: 11). Matbaa icat edilmeden önce değerli el yazması kitapların sahiplerine geri getirilmesi işlevini yerine getirmek üzere baskı teknikleriyle çoğaltılma ilkesine bağlı kalınan grafik sanatlar kökenli ve estetik içerikli ekslibrisler, günümüzde sanatsal içerikli bir yapıt olarak çerçevesiz evlerde, ofislerde ya da müzelerde de sergilenabilmektedir. Sanatçı, tasarımcı, sanatsever ve ekslibris koleksiyonerlerini buluşturabilme potansiyeline sahiptir.

Tomak’a göre (2014) ekslibris, “yeni başlangıçlar için alçakgönüllü bir rehberdir; oluşturulan sağlam arkadaşlıkların, dostlukların ve yakınlıkların devamlılığını sağlayan süreçtir; teknik ve estetik paylaşımların gerçekleştiği samimi bir kaynaşmadır; sosyal ilişkiler kapsamında etkileşimli bir bağdır” (40). Dolayısıyla ekslibris, bir grafik ürün olarak işlevsel; bir sanat eseri ve nesnesi olarak estetik, yaratıcı, duygulu ve insan merkezlidir.

İç mekan tasarımı, bir yapı içinde uygulanabilen bireysel ya da kamusal düzeyde yaşanılabilir bir ortam elde edebilmek için sistemli ve koordineli bir metodoloji ile yaratıcı, teknik, estetik ve işlevsel çözümler içeren çok yönlü bir disiplindir. İç mimarlıkta bazen gerçekleştirilecek projenin durumuna göre ya köklü yapısal değişikliklere gidilerek zorlanan sınırlarla sıradışı sonuçlara ulaşılabilir ya da kullanıcı gereksinimleri ve müşteri beklentileri doğrultusunda mekâna fazla müdahale edilmeksizin yaratıcı, kullanışlı ortamlar oluşturulabilir. Bu noktada tıpkı ekslibris de olduğu gibi iç mimarlıkta da ayrıcalıklı ve gelişen teknolojiye bağlı, farklı alternatiflerle büyüyerek yenilenen malzeme bilgisi, bir mekânın karakteristik yapısının açığa çıkartılmasını sağlayabilir ve ana niteliklerini tanımlayabilir. Ayrıca “iç mimarlık, mevcut binaları yenileme girişimiyle, mevcut boşluklara ve yapılara yönelik yaklaşımların yeniden oluşturulmasıyla, binaların yeniden kullanımıyla ve organizasyonel ilkelerle ilgilenir” (Brooker ve Stone, 2010: 12). Alveriş merkezleri ve yaşam alanları, eğlence kulüpleri ve barlar, lokanta ve kafeler, oteller ve hastaneler, tiyatro ve sinemalar gibi insanlığın ortak kullandığı kamusal alanlar ya da bireysel ve küçük gruplar tarafından kullanılan evler, konutlar gibi benzeri alanların tasarımı iç mekan tasarım disiplini tarafından gerçekleştirilmektedir. İç mekan tasarımı yalnızca işlevsel açıdan kullanıcı gereksinimlerini yerine getirmekle kalmaz, aynı zamanda kullanıcı duygu ve düşüncelerini yönlendirebilir, belirlenmiş bir kimlik ya da imajın etkisinde alıkoymalıdır, ideolojik olarak manipüle edebilir ve istedik davranış değişikliği yaratabilir.

Tez

Bu iki farklı alan araştırma konusu kapsamında; amaçlanan hedeflere

ulaşmak için izlenen tasarlama süreçleri, kullanılan tasarım ilke ve öğeleri, mekânın ya da nesnenin simge, temsil ya da gösterge değerleri, hizmet karşılığı sözleşme ile anlaşmaya varılan ticari içerikleri, kullanılabilirlikleri, duygu dolu olmaları ve kişiye özgü tasarlanma özellikleri açısından benzerlikler sergilemektedir.

Birinci olarak, her iki alanın çalışma süreçleri ve ilkeleri dikkate alındığında fark edilen benzerliklerine ilişkin şu saptamalarda bulunulabilir. Örneğin iç mekân tasarımı projesine ilişkin brief (yönbilgi) kabul edildikten sonra alanın teknik ve detaylı fiziksel tanımlaması ve yapısal gereksinimlerin analizi yapılır. Kullanıcılar tarafından erişilebilir alanların belirlenmesi ve müşteri ile gerçekleştirilen görüşmeler ile onun tercih ve beklentilerine ilişkin açıklamalar kapsamında, iç mimar tarafından, zamanlama ve bütçe analizleri dikkate alınarak bir takım kodlar, konseptler ve tematik konular geliştirildikten sonra problem çözümüne başlanabilir. Öncelikle, ölçekleme yapılmaksızın ön eskizler ile işlevsel alanların belirlenmesine ve kullanıcı etkileşimine ilişkin saptamalarda bulunulur. Renkler, yapısal elemanlar, mobilyalar ve diğer demirbaş nesnelere bu arada dikkate alınır. Ergonometrik ve antropometrik ilkelere göre ölçekli ve daha da detaylandırılmış mekânın tasarımı, iki ve üç boyutlu çizimleri ve çeşitli yazılımlarla 3D modellemesi yapılarak görselleştirilir. Bu aşamada iç mimarlık tasarımında olduğu gibi diğer tüm tasarım disiplinleri tarafından da temel enstrüman olarak kabul edilen tasarım ilkeleri (denge, oran – orantı, ritm, vurgu, hiyerarşi, zıtlık ve bütünlük) ve öğeleri (nokta, çizgi, doku, boşluk, renk) ile biçimlendirme süreçleri tamamlanır. Müşteri onayı alındıktan ve sözleşme imzalandıktan sonra konstrüksiyon aşamasına geçilir. Dayanıklılık, sürdürülebilirlik, uygunluk, kullanılabilirlik ve süresizlik ilkeleri birlikteliğinde amaçlanan kodlamalar, tematik konular ya da konseptte göre düşünülen iç yapı elemanları, mekânın elektrik, su ve iletişim sistemleri ile ilgili detaylar eşliğinde konumlandırılır (Bkz. Mitton, 2004: 21-42). Renkler, mobilyalar ve diğer nesnelere ilgili giderlerin tümü bütçe kontrol edilerek kesinleştirilir. Satın alma işlemleri gerçekleştirilerek ve düzenli şantiye denetimleri ile iş akışı sağlanarak tasarımı, planlanan, amaçlanan, tercih edilen ve yaratılan bu ortam, artık işlevsel, özgün, nitelikli ve estetik bir atmosfer özelliği yansıtan mekân olarak kullanıma sunulur.

Ekslibris sanatı da ana ilkeleriyle benzer bir süreç izler. Kitapların ilk sayfalarına işlevsel özelliklerinden ötürü yapıştırılan ve Pektaş (2014) tarafından “kitabın kartviziti ya da tapusu” (11) olarak da adlandırılan ekslibris, kendi adına ekslibris siparişi veren kişiye özgü kültürel, duygusal özellikleriyle kendisini ifade edebilen, yansıtabilen biçimsel bir anlatım diliyle görselleştirilmelidir. Yaşam tarzı, ilgi alanları, istekleri, beklentileri ve beğenileri, hobileri doğrultusunda adına sipariş vermek isteyen ekslibris

sever, ekslibris sanatçısıyla iletişime geçerek ön görüşme sağlanır. Amaçlanan, arzu edilen ekslibris, çeşitli nitelik ve niceliklere bağlı olarak sipariş veren ve sanatçının karşılıklı anlaşarak belirlediği ve kesinleştirdiği maliyetle sözleşmeye dâhil edilir. “Ekslibris piyasası, ülkelere, sanatçının tanınmışlığına, kullanılan malzemeye, tasarımın taşıdığı güçlüğü, kalıp/ renk ve baskı sayısına bağlı olarak değişkenlik gösterir” (Pektaş, 2014: 43). Dolayısıyla iç mimarlıkta olduğu gibi değişken özelliklere bağlı olarak ortaya koyulan bir emeğin hizmet bedeli olarak var olan ve bir taban fiyat üzerinden ücretlendirilen ticari boyutu da vardır. Ekslibris sanatçısı aldığı yönbilgi ve yaptığı görüşmeler doğrultusunda, tasarım ilke ve öğelerini imgelem dünyası ve yaratıcılığıyla bütünleştirerek o kişiyi çeşitli yönleriyle yansıtan ve temsil eden en fazla üç farklı alternatif üretir. Bir müşteri olarak ekslibris sever hangisini beğendiyse ve memnun kaldıysa, sanatçı, o ekslibrisi, seçilen baskı tekniğine göre çoğaltır.

İkinci olarak fark edilen benzerlik, iç mekân tasarımı ile ekslibris sanatının kişiye/kişilere özgü tasarımlar yapmalarıdır. Tasarımı tamamlanan mekân; insanı, duygu, düşünce ve davranış değişikliği ile yeniden yaratır. Ekslibris siparişi veren müşteri ise, istekleri, ilgi alanları, hobileri ya da tercihleriyle sanatçı tarafından yeniden yaratılır. İç mekân tasarımı, kamusal olmayan, birey ya da küçük gruplar tarafından ortak yaşam alanları olarak kullanılan evler ya da odalar ölçeğinde düşünüldüğünde, kişiye özgü tasarım çözümlenmeleriyle müşteri ve tasarımcı arasındaki bağı ve uzlaşmayı oluşturur. Her insan bir birey olarak farklı yaşam kültürüne sahiptir. İnsan, mekân ve nesnelere dolu çevresiyle yaşam döngüsü içinde kesintisiz bir etkileşim içindedir. Mekânın, işlevsel olması dışında, hem konseptin hem de kullanıcı empatisi yapan müşterinin duygu ve düşünceleri açısından arzu edilen dinamikleri ve atmosferi karşılayabilmesi, kendisinin ve kuşattığı insanların kültürel özelliklerini yansıtabilmesi ya da onu kendine yabancı hissettirmemesi gerekir. Bu nedenle temel zorunlu yaklaşımlar küme dışı tutulduğunda, müşteri tercihleri ve beğenileri; iç mekân tasarımcısının kendisinden beklenen sorumlulukları yerine getirebilmesi konusunda omuzlarında ağır bir yük oluşturacaktır. Onun için yönbilgiyi, kendisine bir yaşam alanı inşa edeceği kullanıcıyı ve müşteriyi çok iyi tanıması, anlaması ve projeyi içselleştirmesi gerekir.

Kamusal olmayan, bireysel yaşam alanlarının (konutlar) iç mekan tasarımları kişiye özgü olması bakımından yani onun beğendiği renkler, sevdiği nesnelere, istediği kodlar, konseptler ya da tematik konular kapsamında, sıradan bir ortamdan müşteriye özgü bir mekana dönüşür ve onu yansıtır. Ekslibris de, sanatçısının, sipariş veren kişinin beğendiği renkleri, sevdiği biçimleri ya da görselleri, ilgili olduğu konseptde ya da tematik konuda o kişiye özgü tasarımlar yaparak gerçekleştirir. Yalnızca o kişiye özel yapılan ekslibris, o

kişinin kendisini yansıtan özel bir mekân ya da nesne olarak düşünülebilir. Aslında her ikisi de verilen yönbilgi doğrultusunda ana yapısı itibariyle bir kişiliğe ve kimliğe özgü (yaratıcı, işlevsel, özgün, kullanışlı, ticari içeriği olan, tasarım ilke ve öğelerinin var olduğu bir) yapı inşa etmektedir. Her ikisinde de sipariş veren müşteri o yapı içinde özne ve nesne olarak yaşamaktadır. Her ikisinde de o kişiyi tanımlayabilmek için aslında kapılar yer almaktadır. Önemli olan ekslibris sanatçısının kodladığı semantik anlatım dilinin göstergebilimsel yaklaşımla deşifre edilebilmesini sağlayacak entelektüel birikime sahip olabilmek ve o kapıları aralayabilmektir. Bu metafor kurgusu, kişinin ne ile ve nasıl temsil edildiği mahremiyetini çözümlmeyi daha da kışkırtıcı kılmaktadır.

Üçüncü olarak, iç mimarlık tasarımı ile ekslibris sanatının üzerinde durulması gereken benzerlik şöyle özetlenebilir. Kurumsal kimliğin bir parçası olarak mekânlar, sahip olduğu içerik ve biçimleriyle bağıntılı temsillerini aktarabilmesi ve insanlarla etkileşimli bir iletişimde bulunabilmesi için tasarlanırlar. Ekslibris siparişi veren kişinin ekslibris ile temsil edilmesi gibi, iç mekân tasarımında da örtülü temsil değerleri kullanılmaktadır. Yaşadığımız postmodern çağın dayattığı simgesel tüketim alışkanlıklarının bir uzantısı olarak iç mekân tasarımlarının yarattığı manipülasyonlarla insanların alışverişe güdülenmeleri kolaylaştırılabilmektedir. “İç mekân tasarımının maddi biçimi, alışveriş merkezinin tasarımcılarınca tüketime yönelten istendik bir etki yaratmak için tasarlanmıştır. Alışveriş merkezlerini kullanmak için müşteriler nesnelere önemini anlamak ve buna uygun olarak da tepki vermek zorundadır” (Gottdiener, 2005: 108). Görüldüğü üzere günümüzde mekânlar ve nesnelere yalnızca nesnel bir kullanım değerine sahip değildir. Mekânların, mobilyaların ve nesnelere maddi dünyası; simgesel içerikli kapitalist ideolojisinin bir anlamlar dünyasına dönüştürülmektedir. Mekânlar ya da nesnelere, insan ile arasındaki kullanım değerine ilişkin modern arabuluculuk görevini bir kenara bırakarak, postmodern bir tavırla, yeni bir yaşam tarzı ve sosyal statü göstergesi olarak adeta “gösterişle” sergilenmektedir. İç mekân tasarımcısı tarafından dinamik kılınan ortamın sosyal statüyü öncelikle algılatması, aslında o mekâna sahip olanların ya da orada bulunanların yaşam tarzına ve gelir düzeyine ilişkin gösterge değeri üretimine dönüştürülmesi içindir. Artık bu tür alışkanlıklarla sosyal statü kimliğini benimseyen kişiler, kendilerinin diğerlerinden farklı olduğunu her fırsatta vurgulama eğiliminde olacaklardır. Böylece mekânlar var olan kimliklerin yeni yaşam tarzlarına uygun biçimde dönüştürülmesi ile yeni simgesel kurgulamalar ve kodlamalar düzeninin dışavurum gücü yüceltilecektir. Üst kültürün bu tür davranış eğilimlerini, Türkoğlu (2010), Guy Debord’un Gösteri Toplumu’nun bir uzantısı olarak “sergileme” ve “temsil” kavramlarıyla açıklamaktadır (Bkz. 184). Az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler simgesel dilin yapısal özellikleri gereği tüketimin

gösterişçi, kışkırdıcı boyutunun önem kazandığı ekonomik ve sosyolojik koşullarına sahiptir.

Ekslibris'in üretiliş amacı, iç mimarlıkta olduğu gibi, postmodern tavırlı ve yalnızca gösteriş amaçlı bir eğilime uygun değildir. Ekslibrisin kapitalist ve materyalist içerikli gösterge değerinden yoksunluğu, kendisinin daha çok hümanist yönüyle kullanım değeri üzerine odaklanılmasını sağlamıştır. Ekslibris sanatı mütevazı, samimi ve paylaşımlı yönleriyle insan merkezli öznelliğini bu sayede koruyabilmiştir. Diğer taraftan ekslibris sanatçıları da sipariş veren müşterinin tercih ettiği özelliklerini, beğenilerini, duygusal yönlerini, hobilerini dikkate alarak; biçimler, renkler, tipografik öğeler ya da çeşitli görseller aracılığıyla temsil edebilmektedirler. İç mimarlıkta temsil ve sergileme değeri, semantik açıdan ve daha çok yüksek kültürün çözümlenebileceği ideolojik kodlarla ve kapitalist tercih nitelikleriyle ilintiliyken; ekslibrisde temsil değeri, müşterinin, sanatçı tarafından vurgulandığı yönleriyle ifade edebilmesiyle ilintilidir. İç mimarlıkta bu durum, temsil olarak konseptin mekânı yansıtılması şekliyle anlam kazanır. Ama mekânın yaşam tarzı için yansıtılması temsilden çok teşhir ritüeline dönüşür.

Antitez

Ekslibrisin, iç mimarlık tasarımı kadar yoğun teknik bilgi birikimi gerektirmediği, piyasa ekonomisinde yüksek bütçeli projeler olarak değişken ve birçok parametreyle bağlantılı olarak ilişkilendirilmediği açıktır. İç mimaride teknolojik invasyonun çok güncel, yeni önermelerde bulunması ve bunun yapı malzemelerinin çeşitliliği ve farklılığına yansması da ekslibris alanına indirgenemez. Kamusal alanlarda kullanıma sunulan iç mekan tasarımlarının etkileşim içinde olduğu insan yoğunluğu ile sergilenen insan davranışları ve alışkanlıklarında yarattığı sosyolojik değişikliğin oranı, ekslibrislerin müze ya da galerilerde etkileşim içinde olduğu insan yoğunluğu tarafından sanatsal içerikli bir yapıt olarak duyumsanmasının yarattığı psikolojik değişikliğin oranına da eşit olamayacaktır. Türkiye'de arzu edilen düzeyde çok yaygın bir kapsama sahip olamamasına karşın, Avrupa'da birkaç yüzyıl önce bilinen, üretilen ve ciddi bir saygınlığa, birikime, müzelere, galerilere, sanatçılara, koleksiyonerlere sahip olan, bu nedenle hem işlevsel bir grafik ürün hem de sanatsal içerikli estetik bir nesne olarak daha fazla talep edildiğinden bu oran ekslibris lehine farklılık gösterebilir. İç mimarlık tasarımında pratik yönlerine karşın bazen daha kesin, alternatifsiz ve sınırlayıcı, bağlayıcı koşullar oluşabilir. Ekslibris daha esnek ve alternatifli yöntemler izleyebilir. İç mimar ile mekân arasında çoğunlukla ve yalnızca mesleki bir bağ vardır, daha materyalist ve kapitalisttir. Ama ekslibris ile sanatçısı, sanatseveri, koleksiyoneri, akademisyeni ve öğrencileri arasında önce gönül bağı vardır, daha hümanisttir, onun tanınması ve yaygınlaştırılması için gönüllü aktivisttir.

Sentez

Araştırma içinde ayrıntılı olarak değinildiği üzere, her iki alanın kurallı ve bilimsel içerikli dayanaklarla literatürel desteği sağlanarak, felsefi bir yaklaşımla önce tezi, daha sonra antitezleri geliştirilerek; ekslibris ile iç mimarlık arasında pek çok ortak değer var olduğu, Tez alt başlığında ifade edildiği gibi benzerliklerin üç genel kategoride ele alınarak analiz edilip, bilimsel içeriklerle desteklenerek gerçekçi sonuçlar elde edilebildiği, her iki alan için diyalektiğin temel düzeyde sağlanıp yukarıda sıralanan gerekçeler eşliğinde bir senteze ulaşıldığı söylenebilir.

Kaynakça

- Brooker, Graeme; Stone, Sally. (2011). İç Mekan Tasarımı Nedir? (Çev.: Zeynep Yazıcıoğlu Halu), İstanbul: YEM Yayın.
- Gottdiener, Mark. (2005). Postmodern Göstergeler (Çev.: Erdal Cengiz, Hakan Gür, Arhan Nur), Ankara: İmge Kitabevi.
- Mitton, Mauren. (2004). Interior Design Visual Presentation A Guide To Graphics, Models And Presentation Techniques, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Pektaş, Hasip. (2014). Ekslibris, İstanbul: İstanbul Ekslibris Derneği.
- Tomak, Ali. (2014). "Gift Tradition As A Cultural Value And Exlibris", Ekslibrist International Journal of Ex-libris / Vol.1 / Part 2: 33-41.
- Türkoğlu, Nurçay. (2010), İletişim Bilimlerinden Kültürel Çalışmalara Toplumsal İletişim, Tanımlar, Kavramlar, Tartışmalar, İstanbul: Urban Çeviri Hizmetleri Ltd. Şti.